

Літературна критика

LXXXV

Йосип Струцюк – відомий український письменник-шістдесятник, заслужений діяч мистецтв України, почесний громадянин Луцька. Народився 17 липня 1934 р. в українському селі Стрільці на Холмщині. 1 листопада 1944 р. разом із батьками депортований у село Новослобідка Верхньо-Хортицького району Запорізької області. У червні 1946 р., рятуючись від голоду, разом із батьками переїхав на Волинь у село Глинище (нині Ужова) Рожищенського району. Навчався у Глинищенській початковій, Копачівській семирічній школах. Працюючи в тракторній бригаді, відвідував Рожищенську вечірню середню школу робітничої молоді. 1958 р. закінчив Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки, після чого вчителював у середній школі в Білостоці, що

поблизу Торчина, був науковим співробітником Колодяжненського музею-садиби Лесі Українки та Волинського краєзнавчого музею. Працював у місцевих газетах. Обіймав посаду старшого редактора Волинського обласного Будинку народної творчості, режисера народної самодіяльної кіностудії “Джерела” Ківерцівського РБК, очолював обласну молодіжну літературну студію “Лесин кадуб”.

Перша збірка поезій “Освідчення” вийшла 1965 р. Член Національної спілки письменників України з 1970 р. Автор збірок “Засвідчення” (1969), “Досвідчення” (1982), “Поезії” (1984) та інших. Твори Йосипа Струцюка перекладалися польською, білоруською, російською мовами. Він – лауреат кількох міжнародних і всеукраїнських літературних премій. У пісенному жанрі співпрацював із такими відомими композиторами як Анатолій Кос-Анатольський, Олександр Білаш, Анатолій Пашкевич та інші. Зібрав і впорядкував кілька сотень холмських і підляських народних пісень.

Автор прозових збірок “Червень – місяць тиші”, “Лінія життя”, “Під арештом ночі”, “Цвіт дикої шандри”, “Помста Салмакиди”, “Усе не так просто”, “Сповідь із зеленим нятяком”, романів “Круцю, круцю, журавлі”, “Чорний припис” та інших, дилогії “Од Гучви до Стоходу”, книжок для дітей, драматичних творів.

За сценаріями й режисурою Йосипа Струцюка створено до десятка кінофільмів. Зокрема, на телебаченні демонструвався кінофільм про Холмщину “Ти незгасна, зоре ясна”. Кінострічки Струцюка були відзначені на республіканських, всесоюзних і міжнародних кіноконкурсах.

Йосип Струцюк – один з ініціаторів створення громадсько-культурного товариства “Холмщина”, багато років був заступником голови цього об’єднання, очолював Волинську крайову організацію Всеукраїнського товариства “Просвіта” імені Тараса Шевченка.

ХУДОЖНЯ ПРАВДА ЙОСИПА СТРУЦЮКА: КЛЮЧ ДО УКРАЇНСЬКОЇ СУТНОСТІ

Йосип Струцюк – один із тих письменників-волинян, чия творчість – загальнонаціональне українське явище. Енергетика його художнього слова означена непідробним болем і водночас незгасним сьайвом віри та любові. У 10-річному віці в нього відібрали малу батьківщину: і шлях із рідних Стрільців на Холмщині, де гартувалися характери українських лицарів, проліг у Запорізьку область, а відтак – на Волинь. Сам життєпис став основою Струцюкових концептуальних принципів у сприйманні буття, нерозривного зв'язку своєї долі з долею України.

Якщо зважити на те, що перші художньо довершені твори (хай вони й писалися в шухляду) датовані п'ятдесятими роками ХХ сторіччя, а 1965-го побачила світ перша книжка, то можна однозначно констатувати: уже шість десятиліть Йосип Георгійович повсякчасно доводить вірність письменницькому покликанню. Чи радше – місії. Адже сумарно, важко навіть уявити, це шість десятків книжок. І в поезії, й у драматургії, і в публіцистиці, і в пісенній ліриці, і в книжках для дітей... А передовсім – у прозі, у якій сповна реалізовує своє “Я”, талановито творячи художню панораму сучасної української трагідрами крізь призму понад тисячолітньої історії. І в кожній книжці – вияв унікального письменницького таланту.

Зрештою, чи не найлаконічніше та найпромовистіше висловився про сутність Струцюкового епосу Шевченківський лавреат Роман Федорів, зазначивши, що його проза “чесна, правдива, безкомпромісна”. І, безумовно, вона глибинно національна, завше оригінальна. Хоч би яку жанрову форму обирав Йосип Струцюк, його романи, повісті, оповідання, новели, новелети, образки апелюють до совісті, історичної пам'яті, пропонують оптимістичну візію прийдешності. Вони цікаві не пафосними, а страдницькими перипетіями долі, унікальними, незламними характерами, глибинним філософським підтекстом, сповідальністю, апеляцією до християнських засад. Проза Струцюка, хоч би які тематичні обшири охоплювала, – це на правду духовні твори, які завше будуть на часі, хоч би якою була “літературна мода”, хоч би хто був на уявному мистецькому олімпі, хоч би які владці вели народ і державу до чергового глухого кута.

Однак спробуймо зосередитися на прозових полотнах, що їх пропонує Йосип Струцюк у своїй книжці “На березі крутіжу”. Здавалося б, досягти парадоксальні, нерідко ніби незбагненні перипетії сьогодення, коли імперія зла скинула маску, окупувала частину України та веде так звану гібридну війну, задіявши й збройні потуги, і “воїнство в рясах”, можна буде через певний проміжок часу. Тоді, коли, можливо, удасться зупинити ворога, можна буде розставити крапки над “і”, усвідомити, хто є хто, де звитяга, а де (нерідко задекорована патріотичними гаслами) зрада. Але, на жаль, може бути й песимістичний фінал. Тож потрібно встигнути й сказати правду, і допомогти цією художньою правдою кращим синам і дочкам української нації, яка мусить або перемогти, або розчинитися в небутті. Так, навряд чи підлягає кардинальному запереченню хай і сумнівна дефініція: близьке бачиться з відстані. Але навряд чи та, майбутня художня правда, хай навіть з опертям на документи, матиме те емоційне тло, яким сповнені реалії. Вона може виявитися якщо не однобокою, то запрограмованою в контексті майбутніх політичних реалій.

Беручи до рук книжку “На березі крутіжу”, читач, очевидно, відразу ж зауважить: згідно з нормами сучасної орфографії, слід було б обирати форму “крутежу”. Але письменник зазначає, що в деяких випадках вирішив користуватися так званим Харківським правописом. Як, зрештою, це робили й інші відомі українці, зокрема волинянин Євген Сверстюк. Принагідно також уточнимо, що “крутіж” – синонім слова “вир”, у переносному значенні – “бурхливий, стрімкий рух, який захоплює, втягає за собою”. Пригадаємо відтак, що “Крутіж” – назва повісті Богдана Лепкого, “Вир” – роману Григорія Тютюнника.

А Йосип Струцюк збірною назвою “На березі крутіжу” об’єднує роман “По дорозі до Савур-могили”, оповідання “На ротації”, “Помста козацька”, “Передсвятко із татарським зіллям”, “Журавель”, “Рудик”, “Після пожежі”, “Рідкісний кадр”, повісті “Незвичайні китайські шпалери” та “В обійсті чорного диявола”. Так він розширює часові параметри, здійснюючи художній екскурс і в період Другої світової війни, і в так звану радянську епоху. Та все-таки в контексті художнього пізнання трагідрами сьогодення головне смислове навантаження несуть на собі перше й останнє прозові полотна, а також, певною мірою, оповідання “На ротації”.

Роман “По дорозі до Савур-могили” вже назвою акцентує увагу на реаліях сучасної війни з російськими окупантами. “А що таке Савур-могила? Сказати: одна з найвищих, а може і найвища точка на Донеччині – це означає нічого не сказати. В ясну погоду з неї проглядається відстань на сорок, а то й більше кілометрів. З її вершини (вдумайтесь тільки!) видно навіть Азовське море”, – зізнається Павло Мацеха. Саме від його імені, з яким себе асоціює й автор, ведеться оповідь від першої особи.

Павло Мацеха (псевдо – пошанне звертання до старших – Бадіка) – снайпер, колись ніс службу в миротворчих батальйонах, побував у гарячих точках, під час Майдану його поранив пострілом беркутівець, розмовляє з Катериною, сидячи за кермом автомобіля. Інтрига полягає в тому, що жінка, усупереч побаченому на екрані телевізора, їде в зону так званої АТО, аби зустрітися зі своїм чоловіком, сподіваючись попри все, що він таки не зрадник.

Діалог нерідко переходить у монолог, а відтак – у внутрішній монолог (спогади). пейзаж, що простягається за вікнами автомобіля, стає настроєвим тлом, суголосним із переживаннями: “Сліпучі фари мечами врізувалися у пітьму, а обабіч дороги бігли назустріч уже майже голі й холодні дерева, подеколи на обочині появлялися бетонні стовпи, було, із-за хмари якимось одним боком вивалювався вгодований місяць, спокійно оглядав Землю і, вочевидь, помітивши щось не те, пірнав з головою знову в темну хмару”. До речі, мовознавці, які спеціалізуються на стилістиці та синтаксисі, напевне, спробували б відшукати “ключик” до майстерності письменника, який зумів в одному реченні відтворити динаміку настрою.

Нерідко Й. Струцюк удається до кінематографічного прийому вибудовування зорового ряду (і це не випадково, адже він – автор сценаріїв і режисер низки документальних фільмів, що здобули визнання навіть у Москві). Розповідаючи про диво виживання, попри безумні жнива смерті, його герой пропонує: “Уявіть собі весь степ у соняшниках! А по тих соняшниках пройшовся полум’яний, сліпучий залізний смерч... Коли десь через годину розвіявся дим (всі до одного, як у церкві!) вткнулися жовтими обкуреними, обсмаленими головами в землю; всі, як один, скошені при корені, а поміж них – отетерілий підліток – на весь зріст... Тільки згодом, уже під вечір, як прорізався голос: – Значить, я безсмертний”. Безумовно, у цьому фрагменті тексту можна віднаходити й асоціацію з Іваном Багряним (роман “Людина біжить над прірвою”), з українським народно-пісенним епосом.

Йосип Струцюк, будучи вірним традиції реалістичного письма, пропонує читачеві разючу правду, що почасти здається й земною, і водночас незбагненною, космічною. “І все-таки виднокіл на схилах Савур-могили був вражаючим. – Слухайте, друже Бадіко, вам цей краєвид не нагадує ландшафт з якоїсь химерно-примарної фантазмагоричної планети, що пережила великий космічний Армагеддон, або ж якийсь окремий рельєф із фільму жахів?” – згадує Павло Мацеха “запитальне” зізнання Ванька-встанька.

Письменник, попри чітко однозначні свої світоглядні та політичні позиції, не демонструє авторських симпатій чи антипатій до персонажів. Навіть тих, хто своїми діями несе суцільний негативізм. Зокрема, й Артем. Він, будучи міліціонером-беркутівцем, мав порівняно великі зарібки. Зрештою, був пристойним (хай і не без гріха) сім'янином. Здавалося, за умов продовження життя у прогнозованих параметрах (хоч, як зазначає автор, “трудні то були часи. Ой, трудні та непевні”), ніщо не віщувало якихось кардинальних змін. Агонія владних інституцій, здавалося, триватиме безкінечно довго. Країна розграбована, суспільство зневірене й наче паралізоване. А вдома чекала дружина Катерина, яка вирядовувала теплом любові, ставила на перший план творення сімейного затишку, а вже після цього – самореалізацію в царині журналістики.

Однак ніхто не здатен обирати час, який диктує свої правила, виявляється своєрідним “прокрустовим ложем”. Тож і “другий Майдан став ядучим од диму, кривавим і вельми ризикованим. Невзабарі на нього покликали й Артема”. Хоч і не брав участі в розстрілах, але після повернення з Києва змушений був стояти на колінах перед мітингарями в Луцьку. Ображений Артем у пориві емоцій (“я їм того не подарую”) подався невідомо куди. А відтак – окупація “боголюбною ордою” Криму, кривава вакханалія, улаштована путінською імперією зла на Донбасі.

Дивлячись телехроніку, коли сепаратисти в окупованому Донбасі женуть колону полонених українських вояків, Катерина серед конвоїрів помічає й чоловіка, схожого на Артема. Вона не хоче вірити очам, проте інтуїтивно відчуває, хто опинився серед українофобів-катів.

А тим часом в Україні, зокрема й на Волині, відбуваються разючі зміни. Люди, які жили страхом і зневірою, раптом наче просинаються від летаргійного напівнебуття. Дивовижна жертвність, взаємопідтримка єднає українців – Революція гідності. Не залишається осторонь і Катерина, яка стає волонтером. Коли ж раптом зателефонував Артем, ділиться з ним своїми намірами – хоче супроводжувати в зону АТО фуру з гуманітарним вантажем, щоб мати також нагоду зустрітися, привезти йому улюблені вареники з картоплею. Чоловік не заперечує: “То приїжджай”. Так Катерина, залишивши донечку Оленку у свекрухи, стає супутницею Павла Павловича Мацехи, який вестиме автомобіль тільки в один бік, бо залишиться воювати в зоні АТО.

Упродовж тривалої дороги, яка начебто випадково й тимчасово об'єднала двох волинян, стільки переговорено: і на тему історичної пам'яті на прикладі монументів окупантам, і щодо розгрому Володимир-Волинської 51-ї бригади під Іловайськом... Катерина розповідає про Артема, ніби шукаючи відповіді на своє найболісніше “чому”: той був на зарібках у Польщі на заводі метало-пластикових конструкцій, не стерпів наруги – побив пана Болека... Під час цього довірливого діалогу Павло невимушено, спонтанно переходить на “ти”. Роздумуючи про спосіб розв'язання конфлікту, він ділиться своєю філософемою: “На війні як на війні: всі потрібні. Тільки сама війна не потрібна... Як любив повторювати мій тодішній командир Сенченко: суть війни і суть перемоги дуже взаємозалежні: якщо не вб'єш ти, вб'ють тебе”.

Під час спілкування обоє, згадуючи про минувшину та роздумуючи про реалії, коли “нове постмайданне керівництво виявилось напівдієздатним... На зміну відверто придуркуватим і жорстоким прийшли хитріші”, наче спонтанно доходять спільного висновку про те, хто споконвічний стратегічний ворог №1. Осмислюючи українську історію, вони не можуть розминутися з убивчими фактами: у роки Другої світової загинуло 10 мільйонів, під час Голодомору – 10... Тож Катерина резюмує: “Вони нас хочуть знищити!... Того, чого не зробили протягом століть, хочуть зробити саме тепер”. А нелюдська, сатанинська імперська машина, яка перемелює народи, для своїх лиховісних цілей сповна використовує воїнство в рясах. У ході діалогу, що стає диспутом, Павло й Катерина ще раз усвідомлюють сутність російського православ'я – воно опинилося поза межами християнського віровчення, ставши апологетом культур ненависті до “инородцев”. У цьому ракурсі волонтерка розповідає про диякона Павла із Санкт-Петербурга, який у своїх життєвих принципах керується лютою ненавистю: “Бешенному свинарнику под названием “украина” нужно сломать хребет”. Тому й суворий висновок Павла (“Той, хто нині сповідує московський патріархат в Україні, – не менший ворог од донецького сепаратиста”) – фактично аксіома. На його переконання, ворог не може стати другом, казкові метаморфози-перевтілення носія сатанізму-ненависті (зокрема у формі російського православ'я) радше виняток, аніж закономірність.

Тож і Мацеха зізнається, що, якби перебував у складі радянських військ в Афганістані, то в специфічний спосіб “воював би на боці окупанта. Я просто стріляв би поверх людських голів. А в Чечні вже все було по-іншому. Я відстрілював московських бандитів”. До речі, попри навіяні міфи про вірогідність братерства в стосунках між московськими поневолювачами і поневоленими, дійсність у багатьох випадках виявляється трагічнішою. Як, зокрема, у ситуації, коли полонений російський десантник сержант Яків Плотников приводить “хорунжого Нікітченка”. Той просить: “Подожді, командірі, я тоже хохол...”. А у відповідь, яка передує вироку, чує: “Йой, саме тому, що ти хохол, а не українець, я тебе пристрелю”.

У романі “По дорозі до Савур-могили” маємо цікаве та багатогранне осмислення біблійної заповіді “не убий”. Коли Катерина дізнається з розповіді Павла, що фінський снайпер Сімо Хайха (“Біла смерть”) знищив сімсот вояків, вона безапеляційно заявляє: “Це – звір!.. Та ні, жоден звір не убив сімсот людей. Навіть той, якого випускав римський імператор на приречених прихильників віри Христової! Це страшний злочин!”. Але Павло має інакшу думку. Його відповідь на таке категоричне твердження наче перегукується з концептуальною максимом Андрія Вознесенського “Я не стремлюсь лидировать, где тараканьи бега. Пытаюсь реабилитировать понятие греха”: “Так, вбивати людей, це, безумовно, – гріх. Але ще більший гріх, Катрися, не захищати рідну землю від ворога”. А відтак він відверто кидає у вічі: “Але й не менший гріх перейти на бік ворога”.

Щоправда, Павло констатує: ніщо безкарно не минає. І оповідає, як “полював” за ворогом-снайпером, хотів із дзвіниці в нього стріляти, та коли дістався туди, помітив труп – ворог зірвався з ристування. Із Катерининим “Це – кара Божа!” Павло погоджується й згадує, що цього дня відбувся “легким переляком”, його було поранено в руку, “а треба було, мабуть, в око... Аби бачив, куди стріляєш”. Герої Йосипа Струцюка намагаються по-своєму визначитися щодо проблематики, на якій, зокрема, акцентували увагу Ернест Гемінгвей у романі “Прощай, зброе”, Олесь Гончар у романі “Людина і зброя”, Василь Слупчук у “Книзі забуття”.

Серед тих проблем, які актуалізує автор роману “По дорозі до Савур-могили”, чи не визначальна – тема українського історичного шляху. Тому й не випадково Павло, у філософському контексті стосунків народу і лідера, згадує про легендарного козацького ватага: “...ми повинні чекати на свого Савура”. Мацеха розуміє, що наразі, хай і вершаться пекельні жнива смерті, – тільки “заспів” у сюжеті війни з найлютішим і найпідступнішим ворогом. Адже, за остаточним рахунком, нині й упродовж найближчих років саме на теренах України, яка платить найдорожчу ціну за право бути собою, вирішується доля Європи. Хоч остання, схоже, цього так і не може цілком зрозуміти.

Йосип Струцюк, не вдаючись до натуралістичних сцен, пропонує читачеві подивитися на реалії, що мають у собі апокаліптично-неземні ознаки: “А потому (о, Господи, ще тільки того не вистачало!) ударили “гради”, “урагани”, “гіацинти”, “васильки” та інші квітково-смертноносні атрибути. Закрутило, завертіло, підняло вгору землю, бетон, залізо, порвало на шмаття суху траву, чортополох, будяччя. Навіть небо і сонце згори донизу опустило, а потому жбурнуло в космос”. Навіть шпак, який випадково залишається живим, після цього для вже знелюдненого часопростору висвистує звук вибуху міни...

Коли, відповідно до алогічної логіки війни, цинічного культу сили, здається, безапеляційно торжествує смерть, стає рятівною елементарна істина, мовлена Павлом: “Усе-таки, аби навчитися перемагати, треба не тільки вміти помирати, але й навчитися жити!”. Йому, вправному снайперові, доведеться пізнати смак перемог і поразок, побувати в полоні, але, наче всім смертям наперекір, вижити. І при цьому пережити розчарування в самому собі, адже заснув, коли стояв на сторожі. Побратимів перерізали, закатували кадировці. Та й до того він повірив полоненому Плотникову. Несучи в собі тягар персонального болю, з яким навряд чи з ким поділиться, Мацеха подумки промовляє: “Я теж залишився живим. Як мені здається, всього-на-всього на один бій. Може, на два. Може, на три – це вже не від мене залежить. І молитися не буду, щоб Господь Бог заступив мене од ворожої кулі чи осколка, а проситиму, щоб наслав на мене якомога більше ворогів”.

Шукаючи відповіді на сакраментальне запитання, чому так відбувається, герої роману “По дорозі до Савур-могили” не можуть заплющувати очі на болісні факти українського сьогодення – зраду, неготовність командування, безлад, продажність на всіх рівнях, злочинні помилки. Відтак майже фатальне “Хто винен?” аргументується елементарним фактом: Україна давно не воювала, виявилася не готовою до підступної збройної агресії, яку давно готував кремлівський імперський режим.

Розв’язка сюжетних колізій у творі далека від щасливого. Сподівання дива, що не згасало ні у свідомості журналістки-волонтерки, ні в очікуванні читача, виявилось ілюзією. Промовистий сон (коли на березі Черногузки всі троє, Катерина, Оленка, Артем, шукають леп’ях (лепеху), але відтак сам чоловік просить у дружини, аби та витягла його з болотної твані) натякає на таку вірогідність. Але обставини виявляються сильнішими, правда невмолимішою, суворішою.

Тож коли Катерина, зустрівшись із Артемом, “побачила в нього на рукаві “георгієвську” ленточку... Та ще й снайперську гвинтівку в зігнутих у ліктях руках – і одразу відсахнулася”: “Ти що з нею робиш? – кивнувши головою на гвинтівку, запитала. – Те, що й інші, – спокійно відповів. – Людей убиваєш? – Укропов”. Після цього вже не виникає жодних запитань: життєві шляхи донедавна близьких людей – кардинально протилежні. В обох уже немає жодного шансу на спільну перспективу. Тому наостанок звучить констатація Катерини: “У них є Батьківщина, – нарешті сказала. – А в мене хіба нема? – У тебе нема!”.

Долі персонажів роману значною мірою типові, такою виявляється ціна вибору для багатьох, хто вважав себе українцем до буремних подій кінця 2013-го та наступних років другого десятиліття XXI сторіччя. Забувши істину, задекларовану у вірші Василя Симоненка (“Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину”), людина втрачає своє “Я” та, за логікою художнього світу Йосипа Струцюка, прирікає себе на небуття й довічну ганьбу.

Драма двох (Дарини Чайки й Тараса Видранця), що завершується трагедією, розкрита й в оповіданні “Снайпер”. Їхні долі обпалені війною, яка “тільки зараз розпочалася. Держава розграбована і розкрадена...”. Та особливо разюча правда (на тлі унікальної здатності української нації до консолідації, до жертвовності) про деградацію суспільства на прикладі села Солохи (оповідання “На ротації”). Поранений Марко, після шпиталю, з орденом на грудях, вертається з АТО. Він розповідає про війну, яка є такою для “сепарів” і “кацапів”, а для них – “перемир’я”, адже немає права відповідати ворогові, можна тільки ховатися. Але Марко в рідному селі виявляється чужим. Молодь збирається не в будинку культури, а на “блокпосту” (так називали буфет у Говді). Коли воїн заходить у “гадючник”, на тлі п’яного угару та цигаркового диму, мови, що засвідчує моральну деградацію, словечок “тіпа”, “блін”, чує докір від Скиби: “Якби він думав, то не потрапив би в зону”. І Марко після цього йде геть. Подумки констатує: “Там – війна, там пацани гинуть, а вони тут...” і шкодує, що не прихопив автомата.

А згодом переконується, що прірва між ним і земляками ще глибша. Адже голова сільради агітує, щоб матері не відпускали своїх дітей на війну проти російських окупантів, а священник у церкві прямо заявляє: “Хто йде на Схід, той бандит, бо братів по крові вбиває”. А коли під час сповіді на запитання отця Серафима, чи вбивав, Марко відповідає: “Ні”, він чує люте “сичання”: “Кажі правду! Адже ти “укроп”! А “укропи” всі – бандити!”. Воїн несподівано для себе переконується, що не менш лютий, підступний ворог не тільки в так званій зоні АТО, “де реальність, а де сни чи марення – не розбереш”, а й у церкві. Почувши батькове зізнання, що Серафим під омофором патріарха московського має намір “провозгласити Солохівську народну республіку”, він сприймає як настанову до дії попередження: “Якщо ти зі своїми хлопцями тут не наведеш порядку, то все, що є, протягнеться до другого пришествя”. Зрештою, після того, як храм згорить, слідчі візьмуть під варту Андрона та Марка Демчуків, батька і сина. Воїн, іще перед тим, як на нього надягнуть наручники, висловлює сподівання: “Коли проженемо окупантів зі Сходу – обов’язково вернемося сюди й побудуємо нову, – і підкреслив, – таки зовсім нову церкву, – в якій буде наш український Бог і співатимуть у ній під куполом наші українські янголи”.

У книжці “На березі крутіжу” повість “Чемпіон” – оповідь про долю боксера Володимира Садка, який рівняється на борця Івана Піддубного. Це прозове полотно акцентує увагу на питаннях національної ідентичності, гідності, відображає еволюцію головного героя, його навернення до українства. Він, спочатку з прізвиськом Садков, – типовий “совок”, інфікований великодержавним російським шовінізмом. Але після перебування у Львові, після спілкування з Олексієм Залужним, Орисеєю Горлицькою, після того, як довідується про те, ким були його предки, здійснює принциповий вибір. І стає на шлях перемоги.

Вище згадана повість, як і “Незвичайні китайські шпалери”, – водночас заглиблення у світ почуттів, зокрема – всесильного кохання. Інтимна історія солдата Івана Омелянюка та Валентини Байсангурової, дружини майора, завершується розлукою. Однак вона має своєрідний прощальний акорд – несподіваний лист від Валентини, котра вже “на сьомому місяці”. Жінка пише: “Я рада, що матиму не від нацмена, не від кацапа, а таки від свого”. Але

ця звістка започатковує особистісну Іванову драму як розплату за справжнє, фактично миттєве кохання: через більш ніж 11 років після відбуття військової повинності, він так і не одружується.

В оповіданні “Помста козацька” Йосип Струцюк наче озирається в пережите під час дитинства в рідних Стрільцях, коли приклад звитяги українських повстанців стає моральним орієнтиром на всі подальші роки. Натомість у “Передсвятку із татарським зіллям” уже йдеться про долю хлопчини-сучасника Олежика, про щемливу дитячу драму, зворушливу людяність.

Кожен із творів Йосипа Струцюка – довірлива, непатетична, щира оповідь. Незважаючи на лаконізм, письменникові тексти – космос душ, намагання осягнути людську сутність, що виявляє себе в екстремальні миттєвості, навіть крізь призму стосунків із “братами нашими меншими” (як в оповіданнях “Рудик”, “Журавель”, “Рідкісний кадр”, “Після пожежі”).

Особливо цікава (як із погляду художнього вирішення, так і в контексті візії сьогодення) повість “В обійсті чорного диявола”. Цей твір – словесна мандрівка до місцини, де колись поталанило знайти сімейство чорного бусла й зняти кінострічку. Задля нового фільму дістається Матвій зі столиці на Волинь до свого друга й водночас шваґра Остапа. А відтак вони вирушають на пошуки лісівника Гридня, який і вказав на обійстя чорного бусла. Виявляється, той іще топче ряст, залишається незрозумілим для односельців, живучи посеред лісу. Остапові також згадується оповідь Гридня про те, як тому “циганка гадала на долоні. Якоїсь лінії шукала... Не відаю, яку лінію шукала гадалка, але я для себе знайшов ще одну, але не на його долоні, а в його непростій долі. Як мені здалося, ця лінія життя (як її називають) заперла його в глушину, зробила самітником, відлюдком, а для декого навіть вовкулаком, одначе в жодному разі не перемолола, не знищила в ньому отієї простої порядности, доброти, щирости, котрої так не вистачає багатьом нам”.

І ось перед товариством – “знову та ж сама оселя, на тій самій стрісі зустрів нас той же самий сріблясто-зелений мох, який аж переливався в промінні передзахідного сонця, а хата вперлася горбатою, певне, уже добряче струхлявілою спиною, перед тим квадратними очима повернувшись до озера”.

Та нова інтрига полягає в тому, що зараз у Гридню тимчасово мешкає, переховуючись, Іван-побиван, який раніше воював в АТО. “Він – мій далекий родич, а після АТО щось з ним трапилось. У Луцьку зібрався підпалити ресторан, але не вдалося, то він удома в клубі витягнув з-за пазухи гранату і хотів жбурнути в натовп”, – розповідає лісівник.

Відтак спогади-роздуми Івана стають і ключем до розуміння цієї людини із загостреним почуттям справедливості. Тож процитуємо кілька його зізнань, аби ще раз зазирнути в очі правді: “То був спланований театр, і ми на Майдані були для них масовкою”; “Ми прогнали Януковича і добровільно передали їм владу”; “Потім ми, сяк-так одягнувшись у штормівки, куртки, старі й приношені джинсові штани, їм ще й армію на дурняк організували...”; “Ми стали армією без держави, яка і досі веде війну за свій рахунок”. Згадуючи про переговори в Мінську, він запитує: “Хіба Кучма, Медведчук чи Шуфрич це – наші? Та це кодло Москвою віддавна дихає”. А після цього цитує головнокомандувача УПА Василя Кука: “Переговори з окупантами на нашій землі можуть тривати не довше автоматної черги”. Іван не приховує відчаю, бо вважає, що “смерть Небесної Сотні виявилася марною”. Він живе передчуттям третього Майдану. На думку Івана, “нова влада сама нас одверто кличе, хоча ми того не хочемо, на третій Майдан”. Але цим, попереджає він, скористається Москва. Адже “Вона вже двома Майданами скористалася. Бо обидва куми, як Ющенко, так і Порошенко, підіграли Москві. Ющенко тим, що привів Януковича до влади, а

Порошенко тим, що половину його команди повернув на місця. Та братія вже майже скрізь бал править”.

Герої повісті “В обійсті чорного диявола” переконані, що машину фатуму вже запущено. Попереду – чергове невідоме з набором глухих кутів. Відповіддю на те, що буде після третього Майдану, стає безсила констатація Гридня: “А вогонь його знає... Добра не буде”.

Після почутого, звісно, Остапові не спиться. І не тільки тому, що така місячна ніч. Він подумки зізнається: “В цьому житті мене вже мало що могло подивувати, одначе те, що я почув щойно, як кажуть, перевернуло мене навиворіт”. Тож Остап мандрує берегом озера, яке вже стало приватною власністю бандюків, котрі, як зауважить Гридень, “не підпускають нікого до води”. І, як виявляється, йому ще таланить, що не став жертвою пострілу охоронців водойми.

Автор (час від часу він асоціюється з Остапом) пропонує екскурс у минуле, звертається до спогадів про те, як знімали фільм. І посилається на свою ж газетну публікацію, зокрема – свідчення Гридня-філософа: “Ліс, як та людина. Ти до нього з добром, і він тобі – тим же. А якщо ти до нього зі злом, то так і знай, що підрубаєш ту гілку, за яку зачепився. От, приміром, ліс стоїть при людині від її народження аж до смерті. Народився ти – батько на колыску шукає деревину, помер – на труну тре' тої ж деревини. І вже син її для батька шукає. А хочеш не знати скрухи чи розвіяти її – витеши з тієї деревини скрипку і грай собі на здоров'я. Іншим грай на весіллях... Теперка не те. І чи не рубаємо ми часом ту гіллячку життя, на якій спимо, їмо, любимося, танцюємо, плачемо, колишемо дітей своїх і стріляємо в інших, чомусь ненависних нам? Кажуть, світ, як мурашник. Хе-хе, якби він такий був! Який там лад!”.

Гридень показує місце, де перевдягнуті в упівців “стрибки” вбили Серафимка, котрий ніс повстанцям полотно й горілку для перев'язування та обробки ран. А відтак роздумує про схожість доль вояків УПА й чорних лелек: “До слова, нас енкаведисти називали то чорними чортами, то чорними дияволами. Бо і ми, і птахи тутка шукали захисток. І що цікаво, партизани прижилися поряд колись наляканих птахів, і птахи не боялися їх... Це було неждано-негадано. Такого раніше між людьми й птахами не було”.

А далі письменник пропонує вже сучасну картину лісу. “Але густі зарості невзабарі розсунулися – і появилася дивний ландшафт. Точніше, дикий ландшафт. Як на місяці... Тепер тут кругом вирви (воронки), як після важких снарядів і бомб... Ті ями заглиблювалися аж під дерева, найчастіше під сосни так, що оголене коріння звисало”. Виявляється, це наслідки діянь шукачів бурштину. Із цього приводу Матвій зізнається про копанки: “Тут, як під Дебальцевим!”. А ще мимоволі пригадується паралель із “Розритою могилою” Тараса Шевченка. Повстанський цвинтар (як і криївку), що їх не виявили енкаведисти, знайшли шукачі бурштину. Поруч – і порожнє гніздо від гайстира (чорного лелеки). Він не може тепер тут жити.

Гриднєве визначення бурштину – водночас діагноз суспільству. “Люди вже гуторять, що то пекельна смола. Ота, що у пеклі. В неї грішників кидають. І тому вона така грішна”, – каже він. Згадавши легенду від Софокла про те, що бурштин виник зі сліз, Остап висловлює Матвієві “ще одну версію походження бурштину... На цій землі він походить не лишень із сліз, але й крові. Принаймні так вважатимуть нащадки”.

Повість завершується не тільки фактом розчарування в тому, що поїздка виявилася даремною: фільм, задум якого виношував киянин, уже неможливо зняти, бо немає “чорного диявола”. Матвій заперечує Остапові: він побачив демонічну істоту. Але, наголошує, “цей диявол набагато чорніший від того, котрого ви з Геннадієм знімали. І складність зйомки полягає не лишень у тому,

що вашого було важко упіймати камерою. Цього ще важче, до того ж набагато ризикованіше. За ним стоять не лишень правоохоронці, а й високі чини”. У цій репліці, як і загалом у тексті, усе мовлено максимально відверто, без жодного натяку на самообман. Але ця сувора правда, у поєднанні з талантом, – сутність слова й чину письменника-громадянина Йосипа Струцюка. Тому й “На березі крутіжу” – книжка, з якою не має права розминутися вдумливий читач.

До слова, серед низки престижних відзнак (у цьому переліку – і звання першого лауреата літературно-мистецької премії імені Агатангела Кримського, лауреата 1-ї Міжнародної літературної премії імені Богдана-Нестора Лепкого, премій “Благовіст”, “Корона Данила”, Міжнародної літературної премії імені Григорія Сковороди “Сад божественних пісень”, і премія Фонду Тараса Шевченка “У своїй хаті своя й правда, і сила, і воля”, і літературно-мистецька премія імені Пантелеймона Куліша, літературна премія імені родини Косачів, низка інших нагород, звання заслуженого діяча мистецтв України) для автора чи не найістотнішою залишається увага читачів. Із цього приводу промовисто висловився письменник і літературознавець Петро Сорока: “Коли читаєш Йосипа Струцюка, засвічується душа і поривається дух, хочеться жити і працювати для України. Така в них латентна сила. У Струцюка кожне слово, ба навіть титла, дихає Україною”.

За умов, коли імперська Росія щомиті нарощує масштаби тотальної війни проти України та українства, книжки Йосипа Струцюка (серед них, безумовно, і “На березі крутіжу”) стають своєрідною духовною зброєю. Тож Міністерство оборони України нагородило письменника Почесною Грамотою “за зразкове виконання службових обов’язків, високий професіоналізм, краще висвітлення військової тематики у творах літератури, кіномистецтва в 2015 році та підняття престижу Збройних Сил України”.

Слово Йосипа Струцюка, талановите, чесне, глибинно національне, – один із тих духовних чинників, які стають запорукою незнищенності України, її приреченості на державне майбуття. Його прозові полотна (передовсім діалогія “Од Гучви до Стоходу”, романи “Круцю, круцю, журавлі”, “Чорний припис”, “Бог задумав інакше”, “Інфамія”, “По дорозі до Савур-могили”, книжки повістей та оповідань, починаючи від “Червня – місяця тиші”) – неповторна художня правда про понад тисячолітню хресну дорогу українства, дивовижні перипетії долі. Він, осягаючи парадокси сьогодення, часто апелює до сивої давнини, творить унікальний літопис, звертає погляд до Бога. Тож Струцюкові книжки, хай не завше належно поціновані, потрібні як духовний хліб для сучасників. І, поза сумнівом, вони, зокрема й “На березі крутіжу”, цікавитимуть тих, хто не відречеться від своїх національних джерел і житиме Україною.

Отримано 18 травня 2019 р.

м. Луцьк

